

Dr hab. Kamila Ciepela, prof. UŁ
Instytut Filologii Angielskiej
Uniwersytet Łódzki

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Sokalskiej-Bennett pt. „Analiza dyskursywna (re-)konstruowania kobiecości, macierzyństwa i żałoby w wywiadach o doświadczeniu poronienia” ((Re-)Constructing femininity, motherhood and bereavement in miscarriage narra-tives: A discourse analytic study)

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska pt. „Analiza dyskursywna (re-)konstruowania kobiecości, macierzyństwa i żałoby w wywiadach o doświadczeniu poronienia” autorstwa mgr Aleksandry Sokalskiej-Bennett dotyczy roli języka w konstruowaniu rzeczywistości (kobiecości) i wiedzy o niej. W szerszej perspektywie, uwzględniając setki publikacji w tej problematyce (również przytoczonych przez autorkę), temat może nie wydawać się nowatorskim. Jednak jego zawężenie do kwestii (re)konstruowania kobiecości w świetle straty okołoporodowej i żałoby wpisuje go w niszę badawczą. Opierając się na postulatach konstruktywizmu społecznego, autorka skupia się na fizycznym doświadczeniu poronienia jako podstawy tworzenia mikro dyskursów odnoszących się do subiektywnego doświadczenia straty oraz konstruowania makro dyskursów straty, macierzyństwa, kobiecości i męskości. Takie ujęcie problemu wpisuje się we współczesne, postmodernistyczne postrzeganie rzeczywistości, wiedzy i wartości jako konstruowanych w mikro dyskursie interakcji, ale uwarunkowanych makro dyskursami. Podjęta problematyka jest ważna także ze społecznego punktu widzenia, ponieważ dotyczy względnie powszechnego doświadczenia poronienia/

straty okołoporodowej, które często podlegają negowaniu i tabuizacji. Wprawdzie w ostatnich latach powstało szereg prac na ten temat, o czym świadczy cytat otwierający dysertację i jej bogata bibliografia, to nadal pozostaje wiele obszarów i nowych kontekstów, które wymagają przemyślenia i zbadania, a zatem podjęcie powyższej problematyki jest w pełni uzasadnione.

Praca została napisana w języku angielskim. Jej podstawowa część liczy 380 stron i obejmuje następujące części: podziękowania, spis treści, spis tabel i wykresów, wstęp, pięć rozdziałów, streszczenie rozprawy w języku angielskim, streszczenie rozprawy w języku polskim, spis literatury. W załącznikach znajdują się: (i) ogłoszenie o rekrutacji do badania, (ii) pytania i tematy wywiadu, (iii) notacja transkrypcji. Zasadnicza część rozprawy jest bardzo zgrabnie ustrukturyzowana w oparciu o zasadę „od ogółu do szczegółu”. Autorka najpierw szeroko omawia teorie analizy dyskursu, po czym przechodzi do dyskursywnych teorii tożsamości kobiety, której jednym z aspektów jest macierzyństwo, by w rozdziale badawczym skupić się na kilku studiach przypadków kobiet, które doświadczyły utraty dziecka.

Introduction ma strukturę dość niekonwencjonalną, ponieważ składa się z kilku nienumerowanych sekcji, które: (i) w przejrzysty i bardzo konkretny sposób kontekstualizują podjęty temat i prowadzone badania oraz osadzają je w aktualnej debacie akademickiej i wskazują na problem praktyczny, (ii) uzasadniają wybór procedury badania (wywiad, studium przypadku), (iii) charakteryzują metodologię (analiza dyskursu, konwersacji, psychologia dyskursywna), (iv) prezentują cele (identyfikacja i wyjaśnienie dyskursów kobiecości, macierzyństwa, poronienia, straty) i pytania badawcze (m.in. Czy macierzyństwo jest dyskursywnie konstruowane jako nierozzerwalnie związane z kobiecością?, W jaki sposób są indeksowane językowo i interakcyjnie?, Jakie predykaty przypisuje się kategoriom kobiet i matek?, Czy poronienie jest konstruowane jako całkowicie kobiece doświadczenie?, Czy poronienie jest postrzegane jako strata pozbawiona praw obywatelskich?), (v) zarysowują strukturę rozprawy przez syntezę każdego z pięciu rozdziałów.

Rozdział 1 pt. „Discourse analysis” zawiera przegląd szeregu jakościowych podejść do analizy dyskursu i narzędzi metodologicznych, które są wykorzystane w rozdziale analitycznym. Autorka stara się wykazać, że analiza dyskursu jest odpowiednia do rozważań dotyczących

konstruowania tożsamości dyskursywnych oraz przejawów nierówności społecznych, uzasadniając w ten sposób wybór tej metodologii do prowadzenia własnych badań. Najpierw bardzo szeroko definiuje pojęcie dyskursu odwołując się do wielu ważnych źródeł będących kamieniami milowymi w tej dziedzinie, a następnie omawia wkład poszczególnych subdyscyplin w badania jakościowe, podstawową metodologią rozprawy. Choć tylko niektóre ze scharakteryzowanych teorii analizy dyskursu znajdują zastosowanie w części analitycznej, omówienie ich wszystkich może wskazywać na wysoką świadomość autorki w wyborze odpowiedniej teorii podbudowującej jej badania. Jednocześnie, tak szeroka charakterystyka dyskursu w ujęciu konstruktywistycznym pozwoliła na wskazanie jego cech (dynamika, wielość, subiektywność, sytuacyjność, oparcie o ideologię), które stały się filarami zamysłu całej rozprawy. Warte odnotowania jest także szerokie omówienie wkładu badań dyskursu w istotne współcześnie problemy dyskryminacji społecznej, rasizmu czy gender (1.1.3, 1.1.4) i na tym tle krótka wzmianka nt. badań dyskursu macierzyństwa (str. 22) wydaje się niewystarczająca. W dalszej części rozdziału, autorka dokonuje krytycznej oceny metodologii Analizy Konwersacji i Psychologii Dyskursywnej ze szczególnym uwzględnieniem działań interakcyjnych rozmówców i działań analitycznych badacza. Należy jednak zaznaczyć, że działania tego pierwszego nazwane za Stokoe and Smithson (2001: 246) jako „rzeczywiste praktyki dyskursywne „zajmowania się”, „czynienia istotnymi” lub „orientowania się” na płęć nie zostały skonkretyzowane językowo. Rdz. 1.4., wpisuje się w ogólny, konstruktywistyczny charakter rozprawy i prezentuje tworzenie tożsamości rozumianej jako proces i produkt interakcji oraz sposoby, w jakie ludzie osiągają swoje narracyjne ‘ja’. Tu autorka omawia podejścia zorientowane na interakcję, takie jak CA, MCA i DP, które mogą dostarczyć narzędzi dyskursywnych wspomagających proces analityczny. W mojej opinii samo omówienie procesu konstruowania tożsamości bardziej pasuje tematycznie do Rdz. 2. Wreszcie Rdz. 1.5. przedstawia wywiad jako narzędzie pozyskiwania danych. Wywiad, zgodnie z teoriami konstruktywistycznymi, jest traktowany jako proces, w którym znaczenie i wiedza są aktywnie współkonstruowane. Autorka szeroko omawia mocne i słabe strony tego narzędzia i przekonująco uzasadnia jego wybór do przeprowadzenia własnych badań.

Rozdział 2 pt. „Social and discourse constructions of femininity” zasadzając się na teorii konstruktywizmu społecznego, przedstawia proces dyskursywnego konstruowania kobiecości. Tu autorka najpierw omawia dwie grupy teorii dotyczące płci, tj. tę tradycyjną opartą na postrzeganiu płci jako stałej kategorii naturalnej i tę postmodernistyczną, która widzi płć jako konstrukt społeczny lub rolę odgrywaną w kontekstach interakcyjnych. Dalej, dokonując przeglądu badań nad relacją pomiędzy językiem i płcią i przyjmując perspektywę „języka w użyciu”, autorka charakteryzuje kolejno: (i) model „deficytu kobiety” i pojęcie „języka kobiet” zaproponowane przez Robin Lakoff, (ii) model oparty na relacji władzy i dominacji społ.-kulturowej mężczyzn, (iii) model różnicowy wyjaśniający asymetrię językową między płciami jako wynikającą z odmiennych wzorców socjalizacji chłopców i dziewcząt oraz (iv) modele performatywne oparte na koncepcji „uprawiania płci” (*doing gender*). Na koniec, w rozdziale zostały zaprezentowane dyskursywne konstrukcje tożsamości płciowych w różnych kontekstach życia codziennego (str. 91), jak nazywa je autorka, co w mojej opinii jest nieco mylące, ponieważ omówione zostały trzy konteksty (zawodowy, edukacyjny i medialny) nietożsame z codziennym (rodzinny, domowy, intymny). Oczekiwałamby także, że w rozdziale nt. tworzenia i odgrywania tożsamości znajdzie się wzmianka o nurtach postfeministycznych i transgenderowych charakterystycznych dla najnowszej historii społecznej i kwestionujących binarną wizję seksualności nawet jeśli te nurty nie zostały wykorzystane w prowadzonych badaniach.

Rozdział 3 pt. „Social and discursive construction of motherhood” zawęża konceptualizację kobiecości i koncentruje się na dyskursywnym konstruowaniu ciąży i macierzyństwa. Nawiązując do koncepcji medykalizacji ciąży, podmiotowości płodu i dyskursu wyglądu, autorka wykazuje, że ciąża jest konstruowana jako doświadczenie wyłącznie kobiece nie tylko przez same kobiety, ale także przez literaturę poradniczą i środki masowego przekazu. W dalszej części rozdziału doktorantka omawia dyskursywne konstrukcje macierzyństwa oparte na dyskursach: „kobieta jako główny rodzic”, „karmienie piersią”, „równowaga między życiem zawodowym a prywatnym”. Wszystkie one, jak twierdzi autorka, oparte są na ideologii, która jest tworzona i jednocześnie konstytuuje praktyki społeczne. Charakteryzując dominujący dyskurs macierzyństwa, mgr Sokalska-Bennett odwołuje się do publikacji z końca

poprzedniego stulecia i początku obecnego (Hays 1996; Stoppard 2000), które w naukach humanistycznych zapewne zostałyby uznane za aktualne. Jednak biorąc pod uwagę przyspieszenie zmian w dyskursie „gender”, wydają się one nieco przestarzałe, zwłaszcza jeśli na ich podstawie autorka konkluduje, że „macierzyństwo jest nie tylko krytycznym aspektem kobiecości, ale także ostatecznym spełnieniem kobiety, ponieważ „żadna kobieta nie jest naprawdę kompletna ani spełniona, jeśli nie ma dzieci” (str. 112-113). Podobnie jak w Rdz. 2 wielce pożądana byłaby tu wzmianka o dyskursach postnowoczesnych, w których tożsamość kobiety jako matki jest tylko jedną z możliwych form jej spełnienia.

Rozdział 4 pt. „Theoretical and discursive approaches to bereavement” omawia najważniejsze pojęcia i koncepcje w dziedzinie badań nad żałobą, a także zawiera przegląd niektórych wczesnych teorii żałoby (praca Zygmunta Freuda z 1917) oraz późniejszych koncepcji pracy z żałobą i teorii żałoby na scenie. W rozdziale tym autorka prezentuje także teorie straty oraz jej społeczne i dyskursywne konstrukcje, które odchodzą od przewidywalnej, liniowej trajektorii żałoby. Ponieważ koncepcja żałoby wiąże się poczuciem utrzymywania więzi ze zmarłym, autorka omawia także sytuacje pozbawienia prawa do żałoby. Rozdział 4 jasno pokazuje, że chociaż żal i żałoba po stracie bliskiego są postrzegane jako zjawiska uniwersalne, to jednocześnie są one regulowane społecznie. Tylko pewne modele żałoby, pewne rodzaje śmierci, a nawet cechy osobowe i płeć tych, którzy doświadczyli straty są społecznie akceptowane, kiedy przyznawane jest prawo do żałoby. Ma to poważne konsekwencje dla ocalałych, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, ponieważ brak uznania straty pogłębia ich ból i oznacza, że wsparcie jest znikome. To przesłanie społeczne Rozdziału 4 można uznać za jego wartość dodaną. Szczegółowe omówienie zagadnienia prawa do żałoby i jego uznania w różnych kontekstach kulturowych, społecznych i sytuacyjnych poparte wieloma pozycjami z literatury fachowej jest bardzo ważne dla uwrażliwienia na nierówne i niesprawiedliwe traktowanie osób, które utraciły kogoś bliskiego.

Rozdział 5 pt. „Femininity, motherhood and bereavement in women’s accounts of miscarriage: case studies” zawiera jakościową analizę dyskursu częściowo ustrukturyzowanych wywiadów z kobietami, które doświadczyły poronienia. Rozdział jest bardzo obszerny i objętościowo

równoważy pozostałe cztery rozdziały teoretyczne, co nadaje rozprawie prawidłową strukturę teoretyczno-badawczą. Konstrukcje kobiecości, macierzyństwa i żałoby są identyfikowane i badane za pomocą narzędzi analizy konwersacji i psychologii dyskursywnej. Analiza jest dwuetapowa, tzn., najpierw dokonana na poziomie mikro dyskursu, a jej celem jest wykazanie sposobów zarządzania interakcją oraz stosowania kategoryzacji w konstruowaniu i negocjowaniu doświadczenia poronienia. Drugi etap części analitycznej dokonany na poziomie makro dyskursu obejmuje konstrukcje „poronienia” z wykorzystaniem narzędzi kategoryzacji członkostwa (MCD - *membership categorization device*). Głównym założeniem leżącym u podstaw analizy jest teoria konstruktywizmu społecznego, która zakłada wspólnotowe wytwarzanie wiedzy z wykorzystaniem ogólnodostępnego narzędzia, jakim jest język. To dzięki komunikacji społecznej jest wiedza tworzona, reprodukowana i negocjowana w formie pojęć i kategorii. Doktorantka założyła więc, że osoby, chcąc opowiedzieć o swoim doświadczeniu (tu o stracie dziecka) będą konstruować, rekonstruować i negocjować znaczenie doświadczenia nawet w sytuacji braku wyraźnie wyznaczonych dyskursów odnoszących się do tego doświadczenia.

W wywiadach wzięło udział siedem kobiet mieszkających w Wielkiej Brytanii, których rekrutacja odbywała się za pośrednictwem różnych kanałów (media, kontakt osobisty bezpośredni lub pośredni). Respondentki zostały poinformowane o celach badania i wyraziły zgodę na udział. Kluczowe pytania wywiadu dotyczące bardziej ogólnych aspektów poronienia zostały opracowane z wyprzedzeniem (szkielet wywiadu w załączniku), natomiast te które dotyczyły osobistych relacji kobiet o stracie, bądź specyficzne wątki, które pojawiały się w poszczególnych wywiadach były rozwijane na bieżąco. Wywiady zostały zapisane w formie audio i zarchiwizowane na zewnętrznym, prywatnym nośniku elektronicznym. Tak więc konstrukcja wywiadu, proces zbierania danych, ich obróbka i archiwizacja zostały przeprowadzone prawidłowo i rzetelnie z dużą dbałością o zapewnienie dobrostanu respondentek.

W części pierwszej badania autorka dokonała „drobnoziarnistej” analizy wywiadów, efektywnie korzystając z większości narzędzi zaproponowanych przez czołowych badaczy

analizy konwersacji (np. Jefferson, Sacks, Schegloff). Wcześniej wywiady zostały szczegółowo przetranskrybowane z wykorzystaniem systemu notacji wg Jefferson. Następnie ta drobiazgowo analiza została przeniesiona i uogólniona w ramach makro dyskursów kobiecości, ciąży, macierzyństwa i straty omówionych we wcześniejszych rozdziałach, co wskazuje nie tylko na bardzo dobrą wiedzę autorki w ww., kwestiach, ale także na jej wysokie kompetencje badawcze i analityczne. Bardzo mocno należy podkreślić działania w zakresie transkrypcji wywiadów, ponieważ jest to proces żmudny i czasochłonny, a jego jakość zawsze bezpośrednio przekłada się na wartość analizy i procesu wnioskowania. Autorka doskonale wywiązała się z tego zadania, co pozwoliło jej na zauważenie wielu aspektów wypowiedzi respondentek, które stały się podstawą wnikliwej i bardzo szczegółowej analizy mikro dyskursywnej począwszy od poziomu fonetycznego (intonacja; tempo, głośność) i leksykalnego (np. analiza zaimków czy czasowników) przez składniowy (typy zdań/wypowiedzi; strona bierna) po tekstowy (np. znaczniki dyskursu) i niewerbalny (płacz, śmiech, pauza, milczenie). Analiza konwersacyjna wywiadów wykazała, że kobiety w Wielkiej Brytanii konstruują poronienie jako doświadczenie specyficznie kobiece, które jest tematem społecznie delikatnym i owianym milczeniem. Nie jest to może wniosek zaskakujący, raczej intuicyjnie przewidywalny, ponieważ tylko kobieta ma dostęp do tego „ucieleśnionego” doświadczenia. Zważywszy jednak na delikatną materię badania i rzadkość podjętej tematyki takie naukowe potwierdzenie intuicji społecznych jest bardzo cenne. Co więcej, analiza odsłoniła kluczowe składowe kategorii „poronienie”, które nie są już ani oczywiste ani intuicyjne jak np.: wstyd, więź z utraconym płodem i jej pielęgnowanie po stracie, czy „zorientowanie” kobiety na przyszłość od początku ciąży. Także dyskurs straty i żałoby po poronieniu został wskazany jako społecznie przeciwstawny dyskursowi utraty dziecka i żałoby po jego urodzeniu. Wszystko to pozwoliło na obalenie społecznych mitów dotyczących utraty prenatalnej jako doświadczenia dużo mniej znaczącego emocjonalnie niż doświadczenie utraty dziecka po narodzeniu.

Wyniki pierwszej części analizy stały się „wsadem” do badań z wykorzystaniem mechanizmu kategoryzacji członkostwa (MCD) H. Sacksa. Tu autorka wydzieliła dwie grupy kategorii należących do MCD „poronienie”: stałe i czasowe, a podstawowym kryterium kategoryzacji

było bezpośrednio doświadczenie psycho-fizyczne straty zakotwiczone w ciele kobiety bądź tylko jej bezpośrednia lub pośrednia obserwacja. Do tej pierwszej kategorii zaliczone zostały elementy: „kobieta”, „matka”, „dziecko”, co zostało zilustrowane Ryciną nr 2 na str. 302. Do kategorii tymczasowych/zmiennych autorka zaliczyła: „mężczyznę/męża”, „rodzinę/przyjaciół” i „personel medyczny”. Wyodrębniając powyższe kategorie doktorantka oparła się na szeregu narzędzi językowych, którymi posługiwały się respondentki (nazywanie, indeksowanie, kategoryzacja, deskrypcja) mówiąc o doświadczeniu poronienia. W mojej ocenie tak przeprowadzona analiza w pełni uzasadnia zaproponowaną taksonomię kategorii w MCD „poronienie”. Sugerowanym uszczegółowieniem, wartym namysłu, może być dodanie do MCD „poronienie” kategorii „babcia”. Wymyka się ona z ogólnej kategorii „rodzina” ze względu na specyficzne cechy odmienne od pozostałych członków rodziny, ponieważ są zbliżone/wspólne w fizycznym doświadczeniu ciąży, a czasami także straty z cechami matki utraconego dziecka. Kategoria babcia osadzona jest też w pewien sposób w standardowej parze „matka-dziecko (córka)” oraz w relacji semantycznej, gdzie „babcia” implikuje „matka”, a obydwie tokeny są kohiponimami dla hiperonimu „kobieta”. Wracając do ryciny na str. 302, chciałabym poddać w wątpliwość jej wartość. Ogólnie wykresy w badaniach jakościowych nie wnoszą nowych treści, pełnią raczej rolę pomocniczą ilustrując omawiane zagadnienia. W rozprawie jednak Rycina 2 może wprowadzać w błąd, ponieważ elementem uwypuklonym za pomocą okręgu jest „baby”, co prowadzi do mylnego wniosku, że centralnym elementem MCD „poronienie” jest „dziecko” > „baby”, a to jest sprzeczne z tekstem na str. 303, gdzie autorka pisze, że kategorią centralną MCD „poronienie” jest „kobieta”. Myślę, że warto zastanowić się czy ta rycina powinna być pozostawiona w takiej formie (jeśli w ogóle) w przypadku publikacji monografii.

Konkluzja rozprawy jest zwięzła i rzeczowa. Autorka bezpośrednio odnosi się do pytań badawczych i omawiając każde z nich nawiązuje zarówno do literatury fachowej jak i do swoich badań. Zabiegiem nietypowym, niemniej jednak bardzo efektywnym jest podsumowanie wyników badań w odniesieniu do celów rozprawy w samym końcu konkluzji. W rozprawie udało się pokazać jak budowana jest wiedza indywidualna w sytuacji braku normatywnych dyskursów w danej kwestii. Przykład poronienia i żałoby po stracie

okołoporodowej są dobrym przykładem braku takiego dyskursu. Przeprowadzone przez mgr Aleksandrę Sokalską-Bennett badania wpisują się w niszę naukową, a więc są cenną kontrybucją w dyscyplinie badawczej.

Streszczenia w językach angielskim i polskim są zwięzłe, napisane bardzo dobrą angielszczyzną i polszczyzną.

Spis bibliograficzny jest imponujący. Zawiera ok. 600 pozycji głównie anglojęzycznych. Wszystkie one są bezpośrednio związane z tematyką rozprawy.

Podsumowując, mimo wspomnianych wyżej drobnych niedoskonałości rozprawy, bardzo pozytywnie oceniam wybór tematu jako niezwykle ważnego z punktu widzenia naukowego i społecznego. Doktorantka wykazała się znajomością literatury, która posłużyła do przygotowania podstaw teoretycznych pracy. Analiza została przeprowadzona przez Autorkę rzetelnie, według przyjętych założeń metodologicznych, z dużym nakładem pracy i dbałością o szczegóły. Rozprawa uzupełnia dotychczasową wiedzę w zakresie podjętej problematyki.

Stwierdzam, że przedłożona mi do recenzji rozprawa pod tytułem „*Analiza dyskursywna (re-)konstruowania kobiecości, macierzyństwa i żałoby w wywiadach o doświadczeniu poronienia*” autorstwa mgr Aleksandry Sokalskiej-Bennett spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 13 ust. 2 Ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz.U. Nr 65 poz. 595, z późn. zm.) i tym samym wnoszę o dopuszczenie mgr Aleksandry Sokalskiej-Bennett do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Biorąc pod uwagę tematykę, która – co warto podkreślić – podnoszona była póki co w nielicznych rozprawach, wartość merytoryczną rozprawy i jej przesłanie społeczne oraz wnikliwość badawczą i rzetelność metodologiczną oraz bez mała perfekcyjne opracowanie redakcyjne i językowe wnoszę o wyróżnienie rozprawy.

Dr hab. Kamila Ciepiela, prof. UŁ